

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ПОЛІЕТНІЧНОГО РЕГІОНУ

*Беспала Лілія Володимирівна,
асп.*

Запорізький національний університет

Статтю присвячено дослідженню кореляції між характером контактування лінгвокультур та формуванням мовної картини світу поліетнічного регіону. Засоби вербалізації інішомовного компонента та його вплив на процеси логіко-поняттєвої категоризації дійсності аналізуються на матеріалі англійської мови країн Карибського басейну. Зокрема, розглядаються модифікації англійської картини світу під впливом африканських лінгвокультур.

Ключові слова: лінгвокультурні контакти, мовна картина світу, поліетнічний регіон, інішомовний елемент.

Вивчення мовних контактів має давні традиції як у вітчизняному, так і у зарубіжному мовознавстві (Т.П. Ільшанко, У. Вайнрайх, Е. Хауген, В.Ю. Розенцвейг, С.В. Семчинський, Ю.О. Жлуктенко). Так, виявленими та дослідженими є причини міжмовної взаємодії, її наслідки та типи. Проблема мовних контактів розроблялася у ракурсі традиційної лінгвістики [Черемська 2006], соціолінгвістики [Крысин 1993, Мечковская 2000, Суходоева 2005, Дружин 2006], психолінгвістики [Завьялова 2001], етнолінгвістики та лінгвокультурології [Нещименко 1994, Козлова 2001, Новикова 2005, Глобализация... 2006]. Попередні досягнення мовознавців створили міцний базис для подальшого вивчення даного явища. Залучення ж нових підходів дозволяє ще більш глибоко проникнути у сутність проблеми, зокрема, виявити вплив лінгвокультурних контактів на формування мовної картини світу поліетнічного регіону.

Під мовною картиною світу ми, вслід за І.О. Голубовською, розуміємо виражене засобами даної мови світосприйняття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе у цьому світі [Голубовська 2002, 6]. Мовні картини світу містять як сегменти універсального характеру, так і ідіоетнічні компоненти. Специфіка мовних картин світу визначається дією численних факторів, серед яких важливе місце займають матеріальна та духовна культура, особливості колективної етнічної свідомості носіїв мови [Голубовская 2002, 9]. Лінгвокультурні контакти у межах поліетнічного ареалу являють собою не лише взаємодію різних мов, а й різних культур та ментальностей, і тому не можуть минути безслідно для мовної картини світу.

Метою даної роботи є дослідження наслідків лінгвокультурних контактів у мовній картині світу поліетнічного регіону. **Об'єктом** дослідження є англійська картина світу Карибського регіону (КР), а **предметом** – форми вербалізації таких її сегментів, що етимологічно співвідносяться з привнесеною африканською лінгвокультурою. **Матеріал** дослідження – лексичні запозичення та кальки африканського походження (загальна кількість – 266 одиниць), відібрані з авторитетного регіонального словника [DCEU 1996].

Поліетнічність КР і, як наслідок, негомогенна лінгвокультура, зумовлені історією заселення островів. Англійська мова (СЕ) з'являється у даному ареалі з початком коло-

нізації (XVII ст.). Автохтонні народи були незабаром винищені. Тривала трансатлантична работоргівля сприяла тому, що домінуючою групою населення КР стали нащадки африканських народів. Негомогенність етнічного складу КР посилювало прибуття на острови мігрантів з Португалії, Індії та Китаю. Постійний перерозподіл колоній між європейськими державами сприяв також англо-французьким, англо-іспанським та англо-голландським етно-мовним контактам на територіях окремих країн КР.

Розглянемо особливості контактів між СЕ та мовами африканських народів. Характер даного контактування може бути визначений за традиційними критеріями: тип міжмовного зв'язку, його тривалість, структурна близькість мов у контакті, ситуація спілкування. Контакт СЕ – африканські мови був спричинений етнічним контактуванням у природній ситуації та являє собою перманентну внутрішньорегіональну взаємодію різних за структурою мов. Характер контакту зумовив його наслідки – наявність у системі СЕ численних елементів, що етимологічно співвідносяться з африканськими мовами (Edo, Efik, Ewe, Fante, Fon, Grebo, Hausa, Ibibio, Igbo, Kikongo, Ki-Yaka, Kru, Malinke, Mandingo, Nyanja, Twi, Yoruba). У лексичному складі СЕ дані елементи представлені (а) лексичними запозиченнями (44 % від загальної кількості африканізмів) – СЕ *eddo(e)* "a root vegetable" < Fante *edwo* "yam", а також Ibibio *edomo* "potato yam", СЕ *vodu* "a system of religious beliefs" < Ewe-Fon *vodoun* "a generic name for certain types of deities"; (б) структурними та семантичними кальками (56 %) – СЕ *cut your eye after smb* "to look rudely or angrily" < Igbo *a wa la anya* ("Don't cut eyes!") "Don't be rude!", СЕ *cold* "any pain, ailment associated with pain or physical disorder of any part of the body, and often with some fever" < Yoruba *otutu* "coldness, sickness".

Лексичні одиниці африканського походження сконцентровані переважно у таких семантичних сферах як "культура" – 22 %, "природа" – 19 %, "побут" – 18 %, "людина" – 17 %, "мова" – 12 %, "абстрактні поняття та якості" – 11 %. Дані елементи сповнюють лакуни у системі номінативних засобів СЕ, спричинені природною та культурною специфікою нового середовища існування мови: СЕ *ackee* "a pendent, scarlet, pear-shaped fruit" < Kru *a-kee*; СЕ *catta* "a round pad of cloth or dried leaves, placed on the head to ease the carrying of the load" < Congo *nkata* "a pad for the shoulder or head", Twi *ɲkata* "a covering".

Зазначимо, що ономазіологічні завдання вирішуються також за рахунок елементів інших мов у контакті – автохтонних, французької мови (Fr) та франкоосновного креола (FrCr), іспанської (Sp) та португальської мови, хінді (Hin). Це призводить до варіативності СЕ у межах регіону. Наприклад, на позначення поняття "any of a number of plants with edible succulent leaves which are cooked as green vegetables" носії СЕ використовують одиниці *spinach* [< GenE *spinach*] та *calalu* [< a number of African languages, e.g. Malinke *kalalu*, Mandingo *colilu*], а також *bhaji* [< Hin *bhaajii*] – у Гайані та Тринідаді, *zèbaj* [FrCr < Fr *des herbages*] – у Сент-Люсії, *zépina* [FrCr < Fr *des épinards*] – на території Домініки. Проте, африканські елементи часто отримують найбільше поширення: 41 % лексичних запозичень та 80 % кальок з африканських мов функціонально співвідносяться майже з усіма ареалами КР.

Надання переваги саме африканському елементу у процесах поповнення словникового складу мови зумовлено екологією контакту, а саме такими факторами, як органічність африканських мов та динамічний характер міжмовної взаємодії.

Органічність африканських мов полягає у тому, що вони були етнічними мовами переважаючої більшості населення КР. На сформовану у зв'язку з використанням африканських мов "концептуальну матрицю" (термін – [Жлуктенко 1989, 35]) накладається номінативна сітка англійської мови. Лакуни ж у новій мовній системі заповнюються одиницями рідних (африканських) мов.

Динамічність контакту передбачає його поетапність: співіснування → взаємодія → гібридизація (утворення контактних мов) → витіснення африканських мов з вжитку. Контактні мови утворюються внаслідок необхідності вирішення комунікативних завдань та неможливості опанувати мову-ціль (у нашому випадку – СЕ) у повному обсязі на ранніх етапах міжетнічної взаємодії. Вважається що контактна мова утворюється шляхом релексифікації [Lefebvre 1998, 12], коли мовці запозичують з чужої мови доступну для себе інформацію, наприклад, фонетичну репрезентацію лексичних одиниць. Семантичні та синтаксичні ж властивості лексем контактної мови походять від субстрату. Такі особливості формування креолів пояснюють наявність у СЕ великої кількості африканських кальок. Контактні мови, що містять у собі численні синтаксичні та семантичні моделі африканських мов, залучаються до контактної екосистеми КР та сприяють перенесенню даних моделей до СЕ. Так, наприклад, продуктивна у СЕ модель *come and + verbal phrase* (*come and go along; come and get a child; come and take five*) потрапляє до СЕ з африканських мов опосередковано через креол.

Наслідки контактування лінгвокультур не можуть не вплинути на процеси сприйняття світу і, відповідно, на процеси логіко-поняттєвої категоризації дійсності. Так, у СЕ ми спостерігаємо відсутність деталізації понять, наприклад, СЕ *hand* співвідноситься з двома окремими одиницями загального фонду англійської мови (GenE) *hand* та *arm*: СЕ *hand* "the whole arm from the shoulder to the fingers". Також СЕ *foot*, що поєднує у собі значення GenE *foot* та GenE *leg*: СЕ *foot* "the whole or any part of the leg". Фактично, семантика одиниць *hand / foot* у СЕ є наслідком розвитку значення за метонімічною моделлю. Проте у даному випадку особливої уваги заслуговує не спосіб розвитку, а причини, що його зумовили. Мовна свідомість носіїв африканських мов не розмежовує поняття *hand* та *arm*: Igbo *aka* "hand, arm", а також Twi *nsa* "hand, arm". Існують свідчення, що поняття *foot* та *leg* передаються однією лексемою щонайменше у 15 африканських мовах [DCEU 1996, 238]. Вибір частини на позначення цілого свідчить про те, що в процесах номінації вирішальну роль часто відіграє саме усвідомлення функцій об'єкта, а не його побудови. Очевидно, що ті частини руки та ноги, які позначаються термінами *hand* та *foot* сприймаються наївною свідомістю як такі, що несуть найбільше функціональне навантаження. Тому дані одиниці обираються на позначення об'єкта в цілому та залучаються до словотворчих процесів, які у СЕ також відбуваються за африканськими моделями: СЕ *foot-bottom* "the sole of the foot" < Twi *naɜ ase* ("foot-bottom") "sole of the foot"; СЕ *big-foot* "an extreme swelling of the leg caused by a parasitic worm; elephantiasis" < Grebo *bo hwe* ("big foot") "elephantiasis"; СЕ *hand-middle* "the palm of the hand" < Twi *nsa-yam* ("hand inside") "palm of the hand".

Необхідно зазначити, що *hand* наділяється у мовній картині світу КР особливим статусом. Усвідомлення важливості *hand* як здатності до праці, що забезпечує існування людини, сприяє аксіологізації даного поняття, на що вказує активна фразеологізація

одиниці *hand*: *be hand and foot to sb* "to be of vital service to sb", *to be sick / die on your hand* "to be a burden to you", *to catch your hand* "to earn some urgently needed money", *to have a good hand* "to be successful in gardening", *to left upon hand* "to be left unmarried", *put in hand* "to give much needed assistance". Таким чином, ідея *hand* асоціюється у носіїв СЕ з опорою, життєвою необхідністю, джерелом добробуту та вдачі.

Модифікації спостерігаємо і в системі термінів сімейної спорідненості. Зокрема, для англомовної картини світу КР характерна нечіткість меж між категоріями "родичі" та "друзі". Так, у мовленні мешканців африканського походження СЕ *cousin* позначає будь-якого віддаленого родича, а у сільських місцевостях вживається також як форма звернення до друга батьків та навіть до будь-якого темношкірого незнайомця, що має доброзичливий вигляд. Таким чином, у семантиці одиниці *cousin* відбувається зсув від ознаки "такий, що є пов'язаним з Х спільним походженням" до ознаки "такий, про якого Х гарної думки". Аналогічні модифікації відбуваються з лексичними одиницями *aunt* та *uncle*, які у СЕ розширюють своє значення до відповідно "a respected female friend of any young person's family" та "any old male person". Для того, щоб засвідчити спорідненість з певними *aunt* та *uncle*, у СЕ використовується стале словосполучення *have to call sb aunt / uncle*. Точні дані щодо виникнення даного звороту відсутні, проте вважається, що він є калькою з мов африканських народів [DCEU 1996, 575].

Африканський елемент у лексичній системі СЕ впливає і на функціонування одиниці СЕ *family*, яка розширює сферу свого вжитку, позначаючи будь-яку віддалену спорідненість – СЕ *be family to* "related to (even by distant ties of blood)", наприклад: "*Me and him is family*" means simply that we are relatives"; "*Like many Barbadians and other Caribbean peoples, I too, have family in Trinidad and Tobago*" [цит. за DCEU 1996, 224]. Наївна свідомість носіїв англійської мови, за даними А. Вежицької [Вежицкая 2001, 166], не включає до *family* віддалену рідню. Активізації компонента "distant" у лексичному значенні СЕ *family* сприяє відповідна семантика африканських виразів: Yoruba *je ara ile* ("be family house") та Edo *egbee okpe iran khin* ("family one they be").

Очевидно, що причини такої специфіки термінів спорідненості треба шукати у давніх етнокультурних традиціях та уявленнях носіїв мови. Для африканських народів на час етнічного зіткнення характерний родоплемінний устрій суспільства, коли особлива значимість надається відношенню до роду, плем'я, а не безпосереднім сімейним зв'язкам. Можна припустити, що саме ці давні уявлення етносу про родинні стосунки сприяли тому, що концепт *family* у карибській англомовній картині світу набуває інклюзивного характеру.

Внаслідок контакту культур картина світу КР сповнюється африканськими міфологемами, тобто такими специфічними поняттями, що відносяться до сфери міфічних сутностей та є породженими колективною свідомістю етносів. У лексичному складі СЕ дані поняття представлені унікаліями типу *duppy* / *jumbie* "a harmful, invisible supernatural presence believed to be raised from the dead; an evil spirit that sometimes talks". Етимологічно зазначені одиниці співвідносяться з більш ніж однією африканською мовою: СЕ *duppy* < Kikongo *ndoki* "sorcerer, bewitcher who takes somebody's life by witchcraft", Fante *adope* "species of ape said to be so fierce as to kill 20 men at once". Одиниця СЕ *jumbie* становить особливий інтерес, адже у її внутрі-

шній формі поєднанні ідеї "Бог" та "Диявол": СЕ *jumbie* < Kansaṁṁ (Mbangala) *nsambi* "God" та *nsumbi* "Devil", Undaza (Kota) *iṅsambi* "God" та *ndṣumbi* "Devil". Така внутрішня форма одиниці відбиває мотиви злиття добра та зла у єдину космічну силу в африканських ритуалах, з якими асоціюється *jumbie* [DCEU 1996, 317].

Запозичені з африканських мов назви міфологем активно інтегруються до СЕ, залучаючись до процесів вторинної номінації та фразеологізації. Так, негативні конотації пов'язані з *duppy* / *jumbie* сприяють тому, що дані одиниці розвивають значення "false, misleading, dangerous, comical": *duppy-pickney* "(used as a teasing name in children's games) the fool of the crowd". У флористичних назвах елементи *duppy* / *jumbie* слугують засобом вербалізації ознак "wild", "inedible", "with unpleasant smell", "growing in waste or shadowy places", "difficult to detect", "able to cause harm": *duppy-basil* "a small shrubby herb...growing commonly in waste places", *duppy-parasol* / *-umbrella* / *-cap* "an inedible mushroom", *jumbie-soursop* / *-chocho* "the soft greenish-yellow fruit...having an unpleasant smell when crushed", *duppy-ridin(g)-horse* "a praying mantis (which is difficult to detect)", *jumbie-bead* "the hard, glossy, red seed (believed to bring misfortune if kept at home)". У різноманітних композитах *duppy* / *jumbie* слугує засобом апеляції до концепту "death": *duppy-agent* "an undertaker", *jumbie-bird* (associated with cemeteries), *duppy-dust* "dust taken from inside the grave...for use in the practice of obeah" (*obeah* – система вірувань, привнесена до КР африканськими народами).

Тенденції семантичного розвитку одиниць СЕ *duppy* / *jumbie* зумовлені впливом міфологічних образів на процеси вторинної номінації. Мовні та міфологічні факти нерідко залучаються до безпосереднього контакту [Топорова 2000, 14]. У даному випадку міф (а також ритуал) задає мовним одиницям відповідні смислові параметри. Активність одиниць СЕ *duppy* / *jumbie* у лексичній системі СЕ пов'язана зі значимістю відповідних понять для культури регіону. Таким чином, засвоївши чужу мову, народи африканського походження перенесли до неї ключові концепти власної культури, більшість з яких згодом стають спільним лінгвокультурним надбанням поліетнічного регіону.

Висновки. Результати дослідження свідчать про те, що африканський компонент не тільки сповнює лакуни у системі номінативних засобів СЕ, а й приймає участь у формуванні спільної мовної картини світу КР. Привнесені африканськими лінгвокультурами структурні та семантичні моделі впливають на процеси логіко-поняттєвої категоризації дійсності. Інтеграція запозичених з африканських мов назв культурних понять до лексичної системи СЕ пов'язана з їх значимістю у духовному житті регіону. Глибока укоріненість африканського елемента у мовну картину світу КР зумовлена екологією мовних контактів – органічністю африканських лінгвокультур та динамічним характером мовної взаємодії.

Перспективи подальших досліджень. Африканські мови є лише одним із компонентів, що утворюють складну лінгвокультурну екосистему КР. Метою подальших досліджень є вияв внеску інших мов у контакт до карибської англомовної картини світу, а також факторів, що сприяють взаємодії та взаємопроникненню лінгвокультур.

Статья посвящена исследованию корреляций между характером контактирования лингвокультур и формированием языковой картины мира полиэтнического региона. Средства вербализации иноязычного компонента и его влияние на процессы логико-понятийной категоризации действитель-

ности анализируются на материале английского языка Карибского бассейна. В частности, рассматриваются модификации англоязычной картины мира под влиянием африканских лингвокультур.

Ключевые слова: лингвокультурные контакты, языковая картина мира, полиэтнический регион, иноязычный элемент.

The aim of the article is to investigate the correlation between language contacts and the formation of language model of the world. Caribbean English lexical system was analyzed to elucidate the ways of foreign component verbalization as well as its influence on the processes of categorization. Special attention has been paid to the modifications of language model of the world under the influence of African languages and cultures.

Key words: language and culture contacts, language picture of the world, polyethnic region, foreign element.

Література:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая; [пер. с англ. А.Д. Шмелева]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Глобализация – этнизация: этнокультурные и этноязыковые процессы : в 2 кн. Кн. 1 / [отв. ред. Г.П. Нещименко; Науч. совет РАН "История мировой литературы" ; Ин-т славяноведения РАН]. – М.: Наука, 2006. – 486 с.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская. – К.: ИПЦ "Киевский университет", 2002. – 293 с.
4. Дружин Г.В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.02 / Г.В. Дружин. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
5. Жлуктенко Ю.А. Неорганический язык в многоязычной ситуации / Ю.А. Жлуктенко, Н. Быховец, А.Н. Гаркавец, И.Т. Дерканбаева и др. // Языковые ситуации и взаимодействие языков. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 22–42.
6. Завьялова М.В. Исследование речевых механизмов при билингвизме (на материале ассоциативного эксперимента с литовско-русскими билингвами) / М.В. Завьялова // Вопросы языкознания. – 2000. – № 5. – С. 60–85.
7. Козлова Т.О. Динамика развития лексической системы английского языка в Австралии: этнолингвистический аспект (на материале лексики с автохтонным компонентом значения) : автореф. дис. на соиск. научн. степени канд. филол. наук: 10.02.04 "Германські мови" / Т.О. Козлова. – Запорозжє, 2001. – 24 с.
8. Крысин Л.П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики / Л.П. Крысин // Диахроническая социолингвистика. – М.: Наука, 1993. – С. 131–151.
9. Мечковская Н.Б. Языковой контакт / Н.Б. Мечковская // Социальная лингвистика: пособие для студентов гуманитар. вузов. – М.: Наука, 2000. – С. 169–178.
10. Нещименко Г.П. Язык и культура в истории этноса / Г.П. Нещименко // Язык – культура – этнос. – М.: Наука, 1994. – С. 78–98.
11. Новикова Т.Б. Заимствование лингвокультурных концептов: на материале английского и русского языков : дис. на соиск. научн. степ. канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Т.Б. Новикова. – Волгоград, 2005. – 210 с.
12. Суходоева Т.А. Языковые контакты в условиях активного доминирования мажоритарного языка над миноритарным: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Т.А. Суходоева. – Ульяновск, 2006. – 24 с.
13. Топорова Т.В. Язык и миф / Т.В. Топорова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2000. – Т. 59, № 5. – С. 14–20.
14. Черемська О.С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50 – 80-х років XX століття) / О.С. Черемська. – Харків: ВД "ІНЖЕК", 2006. – 184 с.
15. (DCEU) Dictionary of Caribbean English Usage / ed. by R. Allsopp. – N.Y.: Oxford University Press, 1996. – 699 p.
16. Lefebvre C. Creole genesis and the acquisition of grammar / Claire Lefebvre. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 500 p.